

Akvamanilės Lietuvoje ir Europoje

Skaistė Ardavičiūtė

Šis straipsnis nagrinėja iki šiol Lietuvos mokslininkų dėmesio nesulaukusius akvamanilių, rastų Lietuvoje, datavimo, formos, radavietės ir patekimo į Lietuvą klausimus. Taikant meninį stilistinį, komparatyvinį ir analitinį metodus, analizuojama akvamanilių funkcija ir jų reikšmė vėlyvųjų viduramžių krikščioniškajai visuomenei, akvamanilių atsiradimas Europoje, jų raida, tipologija ir pagrindiniai akvamanilių gamybos centrai, aprašomas naudotas gamybos būdas. Remiantis užsienio medžiaga ir atlikto tyrimo duomenimis buvo nustatyta, kad Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilės fragmentai priklausė tai pačiai liūto formos akvamanilei, kuri buvo pagaminta XIII a. pabaigoje–XIV a. pirmoje pusėje Žemutinėje Saksonijoje, o Bartkuškyje rasta akvamanilė galėjo būti rasta visai ne Lietuvoje, o Taline.

Reikšminiai žodžiai: akvamanilė, Vilniaus Žemutinė pilis, vėlyvoji gotika, Žemutinė Saksonija, rankų plovimas, vėlyvieji viduramžiai.

This paper analyses the form, dating, context and the arrival of metal aquamaniles found in Lithuania, which were not previously studied by Lithuanian researchers. By using stylistic, comparative and analytical methods this paper describes the function, form, and importance of metal aquamaniles to the late medieval society, emergence of aquamaniles in the Western Europe, their typology and evolution, main production centres and how they were made. A general assessment suggests that the fragments of metal aquamanile found in Vilnius Lower castle was in a form of lion and belonged to the same aquamanile. It was made at the end of the 13th – first half of the 14th century in Lower Saxony. Aquamanile, which was allegedly found in Bartkuškis, originally might have been found in Talin.

Key words: aquamanile, Vilnius Lower castle, Late Gothic, Lower Saxony, hand washing, late medieval.

ĮVADAS

Akvamanilė (iš lotynų *aqua* „vandu“ ir *manus* „ranka“) yra zoomorfinis ar antropomorfinis indas, skirtas vandeniui ant rankų pilti. Dauguma akvamanilių buvo zoomorfinio stiliaus ir vaizdavo liūtą, grifą, drakoną, žirgą, vienaarą, paukštį ir kitus mitinius ar realius gyvūnus, tačiau šių indų būta ir raitelio, žmogaus biusto ar žmogaus pavidalo. Visgi didžiausią akvamanilių grupę sudaro liūtai, antroje vietoje pagal kiekį atsiduria raiteliai ant žirgų. Pačios rečiausios akvamanilės yra mistinių gyvūnų ir būtybių, elnių ir šunų formos (Falke, Meyer, 1935, S. 38; Barnet, 2006, p. 3; Knesebeck, 2008, S. 217).

Akvamanilės pradėtos gaminti XII a. vokiškai kalbančiuose regionuose ir buvo populiarios visoje Europoje iki XV a. pabaigos tiek sakraliniame, tiek pasaulietiniame kontekste (Dandridge, 2008, S. 78; Kasten, 1976, S. 390). Jos buvo pirmieji tuščiaviduriai lieti indai, sukurti viduramžių Europoje. Dažniausiai akvamanilės buvo liejamos iš vario lydinių (bronzos, žalvario) taikant prarastojo vaško (angl. *lost-wax*) technologiją, tačiau jų būta ir keraminių (Kasten, 1976, S. 390; Verhaeghe, 1991, p. 43).

Susižavėjimas akvamanilėmis atgijo XIX a. dėl jų patrauklios išvaizdos, skulptūrinės vertės ir

technologinio rafinuotumo, todėl jos buvo kaupiamos kolekcijose ir, sekant originalų pavyzdžiu, gaminamos kopijos bei klastotės (Barnet, 2006, p. 3).

Akvamanilės buvo paplitusios visoje Europoje – nuo Skandinavijos iki Italijos ir Ispanijos. Kelios akvamanilės yra saugomos Rusijos muziejuose, bet dėl neaiškių jų radimo ir atsidūrimo muziejuje aplinkybių sunku tiksliai nustatyti, kaip toli į rytus jos galėjo atsidurti.

Akvamanilių taip pat rasta tiek dabartinėje, tiek istorinėje Lietuvos teritorijoje, tačiau joms iki šiol beveik visiškai nebuvo skirta dėmesio. Taip galėjo būti dėl prieinamos europinės medžiagos trūkumo, nes akvamanilės, rastos Lietuvoje, yra ne vietinės kilmės. Lietuvoje apie akvamaniles yra užsimenama pavieniais sakiniais ar pastraipomis, nesistengiant šių indų nuodugniau paanalizuoti. Šiuo straipsniu siekiama apibendrinti europinę akvamanilių medžiagą ir ją panaudoti dar plačiau netyrinėtai akvamanilių, rastų Lietuvoje, analizei, pagrindinį dėmesį skiriant jų datavimui, kontekstui ir stilistikai.

Nagrinėjant temą bus taikomi trys pagrindiniai tyrimo metodai: meninis stilistinis, komparatyvinis ir analitinis.

ISTORIOGRAFIJA

Lietuvoje rastos akvamanilės nėra plačiau tyrinėtos, todėl nėra nė vieno išsamaus straipsnio šia tematika. Paskirų pastraipų, leidžiančių suprasti, kad vis dėlto akvamanilių būta ir Lietuvoje, galima rasti tik keliuose straipsniuose ar monografijose. Dažniausiai tai tik trumpa akvamanilės apžvalga nesiimant jos stilistinės, kontekstinės, chronologinės ar tipologinės analizės.

Kelias trumpas užuominas apie akvamaniles galima rasti tęstiniuose leidiniuose „Vilniaus Žemutinės pilies rūmai“, „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ ir „Baltų archeologija“. Leidinyje „Vilniaus Žemutinės pilies rūmai“ aprašytos „masyvesnės gyvulio kojos“, pateikti jų piešiniai ir apibendrinta, kad tai buvęs vientisai iš bronzos išlietas indas (Žemutinės, 1995, p. 22). V. Urbanavičius mini Vilniaus Žemutinės pilies rūmuose rastą „žalvarinės akvamanilės dalį“ ir užsimeina, kad panašios akvamanilės buvo gaminamos Vokietijoje XIII a. pirmoje pusėje (Urbanavičius, 1994, p. 203). A. Tautavičius, apibūdindamas retesnius radinius, aptiktus Vilniaus Žemutinėje pilyje, mini tuščiaavidurės skulptūrėlės, naudotos kaip indas, kojas, ir pažymi, kad tokių XII–XIII a. indų Europos muziejuose yra nedaug (Tautavičius, 1996, p. 7).

B. R. Vitkauskienė pirmoji plačiau apibūdino akvamanilės terminą ir nurodė tuo metu žinomas akvamaniles, rastas dabartinėje Lietuvos ir buvusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje (Vitkauskienė, 2001, p. 691–692). Detaliau Vilniaus Žemutinės pilies rūmuose rastus akvamanilės fragmentus aprašė V. Dolinskas. Remdamasis fragmento forma bei dviem analogais Europoje nustatė, kad tai galėjo būti liūto formos akvamanilės priekinė kojėlė, ir iškėlė hipotezę, kad akvamanilė galėjo būti naudojama Mindaugo valdymo laikotarpiu valdovo rezidencijoje ar jo statytoje Vilniaus katedroje (Dolinskas, 2007, p. 198).

V. P. Darkevičius savo straipsnyje apie tuometinės Rusijos teritorijoje rastas akvamaniles taip pat aptarė istorinės Lietuvos teritorijoje rastas akvamaniles (Даркевич, 1966, с. 42).

Norint plačiau aptarti akvamaniles, rastas dabartinėje Lietuvos teritorijoje, būtina remtis ir kita literatūra. Pagrindinis darbas, skirtas Europoje rastoms akvamanilėms, yra Otto von Falke's ir Ericho Meyerio sudarytas viduramžių akvamanilių katalogas (Falke, Meyer, 1935, S. 38–224). Autoriai iš įvairių kolekcijų

bei muziejų surinko ir sukatalogavo 350 akvamanilių ir, remdamiesi jų stilistiniais bruožais bei kitų to paties laikotarpio metalinių dirbinių atitikmenimis, jas datavo, nustatė jų gamybos vietas. Iki šiol tai yra vienintelis tokios apimties darbas, kuriuo remiasi ir dabartiniai mokslininkai, rašydami apie akvamaniles.

Kitas panašus darbas buvo išleistas tik 2006 m. P. Barnet ir P. Dandridge sudarė Metropoliteno muziejaus kolekcijose saugomų trisdešimties akvamanilių katalogą, kuriame pirmą kartą buvo analizuojama metalinių akvamanilių gamybos technologija, pateikiami akvamanilių metalografinės analizės rezultatai ir jų svarba tolesniems metalinių akvamanilių tyrimams (Barnet, Dandridge, 2006, p. 65–176). Autoriai, remdamiesi gautais metalografinių tyrimų rezultatais, taip pat nustatė akvamanilių gamybos centrus ir išsprendė klastočių identifikavimo problemą.

SĄVOKA IR JOS REIKŠMĖ

Akvamanilė, išvertus iš lotynų *aqua* „vanduo“ ir *manus* „ranka“, yra zoomorfinis ar antropomorfinis indas, skirtas vandeniui ant rankų pilti. Tačiau pati sąvoka, kas yra akvamanilė ir kaip ji buvo naudojama, amžiams bėgant kito.

Nors ankstesnių nei XII a. Europoje pagamintų akvamanilių neišliko, iš viduramžių laikų dokumentų galima sužinoti, ką to meto amžininkai laikė akvamanile. Anksčiausią akvamanilės paminėjimą galima rasti VII a. Isidoro iš Sevilio raštuose, kuriuose jis aprašo rankų plovimo ritualą:

*Ad subdiaconum pertinet calicem et patenam ad altarium Christi deffere, et Levitis tradere, eisque administrare; urceolum quoque, et aquamanilem, et manutergium tenere, et episcopo, et presbyteris, et Levitis pro lavandis ante altarium manibus aquam praeberere*¹ (Barnet, 2006, p. 5).

Šiame VII a. tekste žodis „akvamanilė“ reiškia ne indą vandeniui ant rankų pilti, o dubenį vandeniui, pilamam iš mažo ašotėlio (*urceolum*), nutekėti. Tai rodo, kad pirminė akvamanilės sąvokos reikšmė buvo

¹ Subdiaconui priklausė nunešti prie Kristaus altoriaus taurę ir pateną ir parduoti jas diakonui, ir jam patarnauti; taip pat priklausė laikyti mažą ašotėlį, akvamanilę ir liturginį audeklą ir paruošti vandenį rankoms plautis prieš altorių vyskupui, kunigams ir diakonams (vert. S. Ardavičiūtė).

dubuo vandeniui, kuris buvo pilamas iš mažo ąsotėlio, lotyniškai vadinamo *urceolus*, nubėgti.

Nuo XII a. situacija pasikeičia, kai viduramžių Europos dokumentuose, tokiuose kaip bažnyčių inventoriai ir kronikos, pradedama aprašyti indų, naudotų liturginiam rankų plovimui, forma (Barnet, 2006, p. 5; Verhaeghe, 1991, p. 42). Pavyzdžiui, *Chronicon Zwifaltense* (apie 1140 m.) apibūdinama šešių ąsotėlių forma:

„*Sex urceoli vel effusoria, de quibus aqua ad manus abluendas administratur; horum tria in viperarum, alea tria in similitudinem leonum sunt facta. Decem pelves*“ (Barnet, 2006, p. 5) – Šeši maži ąsotėliai ar objektai vandeniui laikyti, iš kurių buvo pilamas vanduo rankoms plautis; trys buvo gyvatės formos, kiti trys buvo liūto formos. Dešimt dubenų.

Panaši tendencija pastebima Miunsterio lobyno inventoriuje ir Mainco katedros XIII a. vidurio inventoriuje:

„*Pelves erant quatuor argentee et urcei diversarum formarum, quos aqua sacerdotum manibus funderetur ex eis, argentei, quedam habentes formam leonum, quedam draconum, avium vel griffonum vel aliorum animalium quorumcumque*“ (Barnet, 2006, p. 5) – Buvo keturi sidabriniai dubenys ir ąsočiai, įvairių formų, iš kurių vanduo pilamas ant rankų, sidabriniai, kurie buvo liūtų formos, taip pat drakonų, paukščių, grifų ir kitokių gyvių.

Pirmiau cituoti viduramžių dokumentai rodo, kad liūtų, drakonų, grifų ir kitų formų ąsotėliai, naudoti vandeniui ant rankų pilti, yra akvamanilės, nors jie ir nėra išskirti sąvoka „akvamanilė“.

Indai, kuriuos dabar vadina akvamanilėmis, viduramžių dokumentuose dažniausiai yra vadinami *urceus*, *lavacrum*, *lavatorium* ir *urceolus*, nurodant jų formą (Verhaeghe, 1991, p. 41). Viduramžių tekstuose akvamanilės kartais būdavo vadinamos ir *auricalcum*, nes bronziniai indai, kai būdavo nupoliruojami, žvilgėdavo ir atrodydavo tarsi būtų pagaminti iš aukso. Mainco katedros inventoriuje taip pat užsimenama, kad jos esą buvusios sidabrinės, nors nėra išlikusios nė vienos akvamanilės, kuri būtų buvusi pagaminta iš sidabro (Barnet, 2006, p. 5; Falke, Meyer, 1935, S. 38).

Nuo XII a. žodis *aquamanile*, kuris VII a. dokumentuose reiškė dubenį, pakeičiamas žodžiu *pelvis* ir vėlesniuose dokumentuose nebeminimas.

Livonijos bažnyčių inventoriuose indas vandeniui ant rankų pilti vadinamas *hantvat*, tačiau jis turi dvi

reikšmės: dubenį pilamam vandeniui nutekėti ir indą vandeniui laikyti. Kartais *hantvat* yra minimas su *becken* („[...] *eyn hantvath mit deme missinge becke* [...]“), tai šiuo atveju būtų dubuo vandeniui; tokiais atvejais *hantvat* neabejotinai reiškia indą vandeniui ant rankų pilti, kuris, A. Mänd nuomone, galėjo būti ir akvamanilė (Mänd, 2008, p. 94).

XVIII a. žodynuose akvamanilė dažniausiai yra apibūdinama kaip indas vandeniui, naudotas kunigo rankoms plautis (Seyfried, 1736, p. 49). Tačiau nuo XIX a. jos apibūdinimas pasikeičia. „Viduramžių architektūros ir archeologijos žodyne“ sąvoka „akvamanilė“ jau apibūdinama kaip prausykla arba kaip indas šventintam vandeniui (Britton, Godwin, 1838, p. 29). H. S. Cumingas savo straipsnyje apie raitelio pavidalo akvamanilės rašė, kad jas derėtų vadinti ąsočiais ar grafinais, nors, autoriaus nuomone, tinkamiausia sąvoka yra *desiderata* – kažkas reikalingo ir geidžiamo (Cuming, 1857, p. 134).

Nors dabartiniuose žodynuose sąvoka „akvamanilė“ vartojama antropomorfiniam ar zoomorfiniam indui, skirtam vandeniui ant rankų pilti, apibūdinti, būna atvejų, kai vartojamas senasis jos pavadinimas arba apibūdinimas. Pavyzdžiui, Vavelio katedros kataloge liūto formos akvamanilė yra pavadinta *urceolus* (Wawel, 2000, p. 259). „Enciklopediniame krikščionių senienų žodyne“ akvamanilė yra dubuo rankoms plautis (Smith, Cheetham, 2005, p. 134).

AKVAMANILIŲ FUNKCIJA

Rankų plovimas vaidino svarbų vaidmenį daugelyje ceremonijų, atliekamų viduramžių visuomenėje. Nors rankų plovimas turėjo praktinę reikšmę, jam dažnai buvo suteikiama simbolinė reikšmė – tai buvo kaip perėjimas nuo nešvaros prie švaros ne tik higienos, bet taip pat moraline ir etikos prasme (Knesebeck, 2008, S. 219). Rankų plovimas prieš ir per mišias, kilmingųjų – prieš valgį, valgio metu ir pavalgius taip pat atliko ir reprezentacinę funkciją, nes tokių meninės ir funkcinės sintezės indų, kaip akvamanilės, buvo nedaug (mažiau nei 700 visoje Europoje) (Verhaeghe, 1991, p. 28).

Ikonografinių šaltinių, kuriuose būtų pavaizduota akvamanilė, yra nedaug. Yra žinomi tik du viduramžių piešiniai, kuriuose vaizduojama akvamanilė ir jos funkcija. Ankstyviausias jų yra iš XIII a. Bonmonto

1 pav. Pontijus Pilotas plaunasi rankas. Bonmonto psalmynas, Vokietija, XIII a. (Barnet, 2006, pav. I-I)

Fig. 1. *Pilate washing his hands. Psalter of Bonmont, 13th century (Barnet, 2006, Fig. I-I)*

psalmyno, kuriame Pontijus Pilotas vaizduojamas sėdintis soste po trilapę arką, o tarnas pila jam ant rankų vandenį iš drakono formos akvamanilės (1 pav.) (Barnet, 2006, p. 6; Falke, Meyer, 1935, S. 39). Antras piešinys, taip pat vaizduojantis Pilotą, besiplaunantį rankas, yra iš viduramžių pabaigos. Piešinys buvo nutapytas ant Graco bažnyčios altoriaus 1503 m. dailininko Hanso Klockerio (Barnet, 2006, p. 6). Scenoje vaizduojamas soste sėdintis prieš Kristų Pilotas su tarnu šalia, kuris su ilgu rankšluosčiu aplink kaklą pila vandenį iš sėdinčio liūto formos akvamanilės Pilotui ant rankų.

Rankų plovimo ritualas taip pat buvo aprašytas jau minėtuose Isidoro Sevilio raštuose, kur: „Subdiakonui priklausė [...] laikyti mažą ašotėlį, akvamanilę, ir liturginį audeklą, ir paruošti vandenį rankoms plautis prieš altorių vyskupui, kunigams ir diakonams“ (Barnet, 2006, p. 5).

Per mišias kunigas plaudavosi rankas, kai ruošdavosi dalyti komuniją ir Kristaus pasiaukojimo prisiminimui imdavo duoną ir vyną, kurie, kaip buvo tikima, ritualo metu virsdavo jo kūnu ir krauju (Barnet, 2006, p. 3).

Tačiau akvamanilės dėl jų formos išskirtinumo ir funkcionalios paskirties buvo naudojamos ne tik bažnyčiose. Pasaulietiniame gyvenime aukščiausiuose visuomenės sluoksniuose rankų plovimas prieš valgį, valgio metu ir pavalgius buvo savaime suprantamas ir reikalingas dalykas. Tarnai, o kartais ir pats šeimininkas padėdavo svečiams nusiplauti rankas pildami iš akvamanilės vandenį, kuris kartais būdavo šiltas ir kvapus (Barnet, 2006, p. 7; Cherry, 1991, p. 47; Knesbeck, 2008, S. 219).

XV a. antroje pusėje akvamanilių pradeda atsirasti ir miestiečių namų inventoriuose (Mende, 2006, p. 33). Akvamanilių populiarumą tarp turtingųjų nulėmė ir XV a. pasikeitęs akvamanilių stilius – jos tapo didesnės, įvairesnės, sunkesnės, tačiau ir puošnesnės. Stilistikos pasikeitimą lėmė ir naujas technologinis sprendimas – čiaupelio įtaisymas. Kadangi vėlyvosios gotikos akvamanilės buvo gaminamos su čiaupeliais, kuriuos būdavo galima atsukti ar užsukti, nebereikėjo šių indų pakelti, todėl pradėtos gaminti didesnės ir masyvesnės akvamanilės (Mende, 2006, p. 33). Naujos stilistikos akvamanilės būdavo dedamos ant stalo, kur po čiaupeliu turėjo būti padėtas dubuo, į kurį sutekdavo vanduo, tačiau nėra žinoma, kokio tipo dubenys buvo naudojami su akvamanilėmis.

XVI a. dokumente, vadinamame Durhemo apeigos (*Rites of Durham*), aprašyti vienuolių pietūs prie stalo. Tekste apibūdinami vienuolių naudojami indai, tarp kurių paminima ir akvamanilė. Ji aprašoma kaip buvusi raitelio, t. y. žmogaus, sėdinčio ant žirgo, formos. Nors šis tekstas atspindi vienuolių gyvenimą, akvamanilė jau naudojama ne ant altoriaus ir ne religinėms reikmėms (Fowler, 1903, p. 18).

Nors akvamanilės buvo naudojamos tiek sakraliniame, tiek pasaulietiniame kontekste, visgi yra sunku nustatyti, kuriame kontekste jos buvo pradėtos naudoti. Bažnyčių vadovais galėdavo tapti tik kilmingieji, kurie iš savo aplinkos atsinešdavo aristokratams būdingą, t. y. pasaulietišką, gyvenimo stilių ir manieras, ir dažnai jį pritaikydavo savo valdomų bažnyčių vienoje ar kitoje apeigų sferoje (Schäfer, 2009, S. 226). Akvamanilės bažnyčiose atsirasdavo ir testamentu

pavedimu, nes yra žinoma, kad turtingi žmonės prieš mirtį, norėdami išpirkti savo nuodėmes, testamentu palikdavo bažnyčiai dalį savo turtų, tarp kurių dažnai būdavo ir akvamanišės (Mende, 2006, p. 32–33).

AKVAMANILIŲ FORMŲ REIKŠMĖS

Akvamanišės naudojimas dviejuose skirtinguose kontekstuose – sakraliniame ir pasaulietiniame – išryškina jų formos reikšmės supratimo problemą. Skirtingais laikotarpiais to paties vaizduojamo gyvūno, pavyzdžiui, liūto ar drakono, reikšmės kito. Kitų formų, kaip antai raitelių ar žmonių biustų pavidalo akvamanišės, naudotos pasaulietiniame gyvenime, laikui bėgant išlaikė tą pačią reikšmę (Barnet, 2006, p. 8). Atsakymų, kodėl vyko šie kitimai, būtų galima ieškoti gyvūnų reikšmės visuomenei kontekste.

Vėlyvaisiais viduramžiais kiekvienas gyvūnas turėjo bent vieną reikšmę, kuri buvo aprašyta bestiariume, populiarioje to meto gamtos mokslų knygoje, kuri priskyrė krikščioniškas reikšmes ir elgesį tikriems bei įsivaizduojamiems gyvūnams (Barnet, 2006, p. 9). Liūtas bestiariume aprašomas pats pirmas. Vėlyvaisiais viduramžiais jis laikytas „žvėrių karaliumi“, todėl išskiriamas dėl savo stiprumo ir dažnai asocijuojamas su Kristumi (Payne, 1990, p. 9). Tai iš dalies paaiškintų liūto formos akvamanišės, naudojamų liturginiam rankų plovimuisi, populiarumą bažnyčiose. Dėl savo jėgos ir drąsos liūtas kartu su drakonu dažniausiai aptinkamas ir heraldikoje. Gyvi liūtai, kaip ir kiti egzotiniai gyvūnai, buvo labai vertinami Europos valdovų (Barnet, 2006, p. 9). Nors drakono formų akvamanišės išliko nedaug, žinoma, kad jos taip pat buvo naudotos bažnyčiose kartu su liūto formos akvamanišėmis (Barnet, 2006, p. 5). Tačiau jų reikšmės visiškai skyrėsi. Drakonas laikomas velnio įsikūnijimu. Gali būti, kad tokios formos akvamanišės turėjo žmonėms priminti ir įspėti apie juos tykančius pavojus.

Abejotina, kad gyvūnų ir fantastinių būtybių formų akvamanišės, naudotos pasaulietiniame gyvenime, turėjo tą pačią alegorinę reikšmę kaip naudotos bažnyčiose. Nuo XIV a. jaučiama heraldikos įtaka gyvūnų reikšmėms. Žinoma, kad heraldiškai stilizuoti gyvūnai, kaip antai liūtai, elniai, šunys, vieneragiai ir grifai, buvo paplitęs dekoratyvinis motyvas ant prabangių interjero baldų, XIV ir XV a. jie aptinkami ir ant kilimų, koklių ir grindų plytelių, kartais kaip gryna

dekoracija, o kartais kaip turintys simbolinę reikšmę (Mendes, 2006, p. 32). Liūtas kaip heraldinis motyvas būdavo pasirenkamas dėl begalinės drąsos, drakonas – dėl jėgos ir gebėjimo apsaugoti, grifas – dėl drąsos, jėgos ir atkaklumo, ir t. t. (Schrader, 1986, S. 12). Kitaip tariant, jų reikšmės visiškai skyrėsi.

Akvamanišės buvo gaminamos atsižvelgiant į paklausą nepriklausomai nuo reikšmės, nes reikšmę suteikdavo įsigijęs asmuo. Taigi, sakralinė reikšmė būdavo priskiriama bažnyčiose laikomoms akvamanišėms, o heraldinės simbolikos reikšmė – pasaulietinėms.

AKVAMANILIŲ ATSIKIRADIMAS IR VYSTYMASIS VIDURAMŽIŲ EUROPOJE

Ankstyviausios žinomos akvamanišės yra ne europinės kilmės. Jos buvo pradėtos gaminti musulmonų kraštuose. Ankstyviausia žinoma akvamanišė, patekusi į Europą iš Abasidų kalifato, yra medžiojančio erelio formos ir datuojama VIII a. Ji pagaminta iš bronzos ir inkrustuota sidabru bei variu (dabar saugoma Ermitažo muziejuje). Musulmoniškose kultūrose akvamanišė buvo naudojama rankoms plautis prieš valgį ir pavalgis.

Metalinės akvamanišės Vakarų Europą pasiekė trimis keliais: per prekybą, diplomatinį apsikeitimą dovanomis ar kaip karo grobis. Prekybiniai ir kultūriniai mainai tarp Vakarų Europos ir Rytų skirtingais laikotarpiais vyko daugeliu krypčių ir būdų. Tačiau viena svarbiausių krypčių buvo tarp musulmoniškos Ispanijos ir krikščioniškos Europos. Iberijos pusiasalyje įskūrusi musulmoniška Nasridų karalystė buvo tiesioginė savo kultūros atstovė Europoje, kuri supažindino krikščioniškąją Europą su islamišku menu ir kultūra (Barnet, 2006, p. 10). Krikščionims stengiantis atsiimti pusiasalį XI a., karo grobis (dažniausiai prabangos prekės) atkeliavdavo į krikščioniškąją Europą, kur jis buvo laikomas bažnyčių lobynuose. Prasidėję kryžiaus karai taip pat turėjo didelę įtaką Rytų gaminių pasirodymui Europoje. Dauguma bažnyčių lobynuose saugomų rytietiškų vertybių buvo pritaikytos krikščioniškam naudojimui. Jų išskirtinė ir prabangi išvaizda bei funkcinis pritaikymas lėmė jų paklausą Europoje (Barnet, 2006, p. 10; Verhaeghe, 1991, p. 40). Kitaip tariant, prabangos prekių troškimas intensyvino prekybą su Rytais. Tačiau akvamanišės gaminimo technologijos atsiradimas Europoje yra susijęs su kultūriniais

mainais, kurie buvo įprasti Viduržemio jūros regione ir vyko per prekybos centrus, tokius kaip Venecija, Sicilija, Genuja ir Piza. Jie XII a. suvedė Vakarų Europos amatininkus, kurie ieškojo naujų metalo apdirbimo būdų, su Rytų metalo apdirbėjais, kurie jau nuo senų laikų liedavo gyvūnų formos objektus (Barnet, 2006, p. 11; Dandridge, 2008, S. 78).

Metalo dirbinių meistrai perėmė prarastojo vaško liejimo technologiją – iki tol jiems nežinomą metalo apdirbimo metodą, kuris leido išlieti tuščiavidurius metalinius dirbinius. Pirmieji objektai, pradėti lieti taikant šią technologiją, buvo akvamanilės (Dandridge, 2008, S. 78). Tačiau Vakarų Europos metalo dirbinių meistrai nekopijavo musulmoniškų akvamanilių formų, o pradėjo kurti krikščioniškai kultūrai priimtinesnes akvamaniles. Pavyzdžiui, vėlyvaisiais viduramžiais antros pagal populiarumą buvo raitelio pavidalo akvamanilės. Tokios formos akvamanilės nebuvo gaminamos musulmoniškoje kultūroje (Barnet, 2006, p. 10; Dandridge, 2008, S. 78; Knesebeck, 2008, S. 221–222). Kai metalinės akvamanilės Vakarų Europoje pasiekė savo apogėjų XIII a., pradėjo atsirasti keraminių akvamanilių. Ironiška, tačiau tuo pačiu metu metalinės ir keraminės akvamanilės buvo nebenaudojamos musulmoniškojoje kultūroje (Dandridge, 2008, S. 79; Kasten, 1976, S. 390; Verhaeghe, 1991, p. 40).

Pagrindiniai akvamanilių gamybos centrai buvo Lotaringija su Verdūnu Muse regione XII a., vėliau Dinantu Reino – Muse regione ir Žemutinė Saksonija (Hildesheimas, Braunšveigas, Goslaras *ir kt.*). Apie XV a. metalurgijos pramonė iš Žemutinės Saksonijos persikelia į pietinę Vokietijos dalį – Niurembergo miestą, kuris tampa pagrindiniu XV a. metalinių dirbinių gaminimo centru (Barnet, 2006, p. 15; Verhaeghe, 1991, p. 41; Даркевич, 1966, с. 54).

O. Falke ir E. Meyeris buvo išskyrę dar vieną akvamanilių gamybos vietą – Skandinaviją, kuriai priskyrė technologine prasme prasčiausiai pagamintas akvamaniles (Falke, Meyer, 1935, S. 47). Viena iš jų – Gardine rasta raitelio pavidalo akvamanilė. Tačiau, kaip pažymėjo F. Verhaeghe, o vėliau ir P. Barnet, nėra jokių įrodymų, kad akvamanilės būtų gamintos Skandinavijoje (Verhaeghe, 1991, p. 41; Barnet, 2006, p. 15).

XIV a. susiformuoja akvamanilių gaminimo mokyklos. Jų lokalizaciją sunku nustatyti, bet manoma, kad tokių mokyklų buvo Liubeke, Žemutinėje Saksonijoje ir Vestfalijoje (Даркевич, 1966, с. 54). Nuo

XV a. akvamanilės buvo Niurembergo *rotschmiede* (amatininkų), kurie gamindavo liejinius iš vario lydinų, dirbiniai. Pirmųjų kelių *rotschmiede* paminėjimus galima rasti 1370 m., Niurembergo amatininkų raštuose. 1429 m. jau minimi ne mažiau kaip septyniasdešimt keturi meistrai, kurie siejami su metalininkyste. Tačiau nors jų vardai ir yra minimi meistrų sąrašuose, neišmanoma pasakyti, kuris akvamanilę ar kitą dirbinį pagamino, nes nebuvo tradicijos pažymėti savo gamintas akvamaniles ar kitus metalinius objektus (Mende, 2006, p. 25).

Visi minėti miestai buvo didžiausi ir geriausiai žinomi tuo metu veikę metalurgijos centrai, tačiau, nors juose buvo pagaminama ir iš jų eksportuojama į kitas Europos šalis didelė dalis metalinių dirbinių, nereikėtų atmesti galimybės, kad Vakarų Europoje galėjo veikti ir smulkesni metalurgijos centrai, kuriuose galėjo būti gaminamos akvamanilės.

AKVAMANILIŲ DATAVIMAS IR BENDRI BRUOŽAI

Viena pagrindinių problemų, su kuria susiduriama interpretuojant akvamaniles, yra jų datavimas ir vietos, kurioje jos buvo pagamintos, nustatymas. Pagrindinis ir vienintelis tokios apimties darbas, atliktas bandant nustatyti akvamanilių datavimą ir pagaminimo vietą, yra O. Falke's ir E. Meyerio sudarytas 350 viduramžių akvamanilių katalogas, kuriame autoriai, taikydami tipologinį ir lyginamąjį metodus, išskyrė atskiras akvamanilių grupes pagal jų stilistinius bruožus į romaninį, ankstyvosios ir vėlyvosios gotikos² (Falke, Meyer, 1935, S. 38). Vėlesni autoriai taip pat rėmėsi šiuo skirstymu.

Romaninio laikotarpio akvamanilės yra datuojamos XII–XIII a. pirma puse. Gamybos vieta³ – Žemutinė Saksonija, nors yra žinomų ir iš Lotaringijos. Pavieniais atvejais, pavyzdžiui, remiantis Hildesheime pagamintų monumentalių objektų ir kai kurių akvamanilių stilistiniais panašumais, galima nurodyti tikslią jų pagaminimo vietą (Даркевич, 1966, с. 54). Liūtų ir drakonų formų akvamanilių gausa yra pagrindinis

² Reikėtų atkreipti dėmesį, kad šis suskirstymas yra sąlyginis, nes remiasi akvamanilių išvaizdos kitimu nesistengiant tiksliai įtilpti į vieną ar kitą laikotarpį.

³ Paminėti tik didžiausi metalurgijos centrai, gaminę to laikotarpio akvamaniles.

2 pav. a) romaninio laikotarpio; b) ankstyvosios gotikos; c) vėlyvosios gotikos; d) liepsnauodegės akvamanilės (Barnet, Dandridge, 2006, p. 67, pav. 1; p. 96, pav. 8; p. 107, pav. 11; p. 142, pav. 20)

Fig. 2. a) Romanesque; b) Early Gothic; c) Late Gothic; d) Flame-tail aquamaniles (Barnet, Dandridge, 2006, p. 67, Fig. 1; p. 96, Fig. 8; p. 106, Fig. 11; p. 142, Fig. 20)

romaninio laikotarpio bruožas (Barnet, 2006, p. 14). Jos yra gerokai stilizuotos, kitaip tariant, jų išvaizda neprimena tikrų gyvūnų. Gyvūnų figūros yra kresnos ir statiškos, apvalios, todėl jose telpa daug vandens. Akvamanilių kojos trumpos ir tiesios, kojų pirštai beveik nesuformuoti. Liūto formų akvamanilių kojų

pirštai kartais net primena kanopą, o riterio ar žirgo formos akvamanilėse kanopos būna mažai matomos ar visiškai neišreikštos (2 pav., a) (Falke, Meyer, 1935, S. 57; Даркевич, 1966, с. 54). Tačiau laikotarpio pabaigoje (XIII a. pirmoje pusėje) išryškėja atskira grupė akvamanilių, gamintų Hildesheime. Jos yra realistinio

pobūdžio, grakščios, labiau primenančios ankstyvosios gotikos laikotarpio akvamanilės. Išskirtinis bruožas, leidžiantis nustatyti Hildesheime XIII a. pirmoje pusėje gamintas akvamanilės, yra liūto formos akvamanilių stilistika – apvalios ausytės, migdolo formos akys ir apykaklė (Falke, Meyer, 1935, S. 57; Barnet, Dandridge, 2006, p. 95).

Ankstyvosios gotikos laikotarpio akvamanilės yra datuojamos XIII a. antra puse. Gamybos vieta – Hildesheimas (Žemutinė Saksonija) ir tikriausiai Lotaringija. Romaninio laikotarpio akvamanilių stilių nuo XIII a. vidurio keitė laisvesnis ir realistiškesnis gyvūnų būtybių formų vaizdavimas. Nevikriasis ir neišraiškingas figūras keičia lieknai, ilgomis kojomis, stovintys išdidžia poza liūtai, puošnesni ir grakštesni raiteliai (2 pav., b) (Falke, Meyer, 1935, S. 65; Даркевич, 1966, с. 54).

Vėlyvosios gotikos laikotarpio akvamanilės yra pagamintos nuo XIV a. pradžios iki XV a. pabaigos ar net XVI a. Pagal stiliaus ir gamybos vietos pasikeitimus skiriamos dvi akvamanilių grupės – iki XIV a. pabaigos gamintos Žemutinėje Saksonijoje ir XV a. Niuremberge (Pietų Vokietija). Vėlyvosios gotikos akvamanilės įgauna realistiškas proporcijas, jų formos tikroviškos (2 pav., c) (Falke, Meyer, 1935, S. 74; Даркевич, 1966, с. 54). XIV a. akvamanilės panašios į XIII a. antroje pusėje gamintas, kartais jas net sunku atskirti. Lengviausia datuoti XV a. pagamintas akvamanilės dėl jų išskirtinio stiliaus ir technologinių ypatybių. Šios grupės, kurią sudaro vienos gražiausių vėlyvosios gotikos laikotarpio akvamanilių, būdingi bruožai – eilė liepsnos formos kuokštelių ant uodegų ir įtaisytas čiaupelis ant gyvūnų krūtininių (2 pav., d). Dėl „liepsnojančių“ uodegų įvaizdžio tapo įprasta šios grupės akvamanilės vadinti liepsnauodegėmis (Mende, 2006, p. 19). Jos yra gana didelės, retai kada mažesnės nei trisdešimties centimetrų aukščio. Visose liepsnauodegėse akvamanilėse vanduo tekėjo iš čiaupelio. Čiaupelis visada būna įtaisytas kuo žemiau gyvūno krūtinės ir beveik visais atvejais baigiasi stilizuota kokio nors gyvūno galvute. Tačiau čiaupeliai nebuvo gaminami specialiai akvamanilėms. Įvairių dydžių vario lydinių čiaupeliai būdavo naudojami įvairiems tikslams ir gaminami dideliais kiekiais (Mende, 2006, p. 31). Tai paaiškintų, kodėl kai kurių čiaupelių metalo spalva skiriasi nuo pačios akvamanilės. Tačiau buvo ir išskirtinių atvejų, kai čiaupelis būdavo sukuriamas ir pagaminamas specialiai akvamanilei. Galima skirti du

akvamanilių, gamintų tarp 1400 ir 1450 m. Niuremberge, čiaupelių tipus. Pirmasis tipas – čiaupelis visiškai horizontalus ir baigiasi išstętos formos gyvūno galva su trumpu vamzdeliu burnoje, smailia nosyte ir išryškintomis akimis. Antro tipo vamzdelis nulenkta į apačią ir baigiasi supaprastinta gyvūno galvute (Mende, 2006, p. 31–32). Vėlyvosios gotikos akvamanilės jau buvo vien tik pasaulietiniai prabangos dalykai. Tiesa, jų yra rasta ir bažnyčiose, tačiau ten jos galėjo atsidurti paliktos testamentu (Mende, 2006, p. 33).

Kaip atskirą grupę būtų galima išskirti **raitelio pavidalo** akvamanilės. Jas būdavo sunku pagaminti, todėl jos buvo labai vertinamos, perduodamos iš kartos į kartą. Raitelio motyvo pasirinkimą galėjo lemti tokie veiksniai kaip kryžiaus žygiai ir juos šlovinančios dainos bei riterių kultūra. Šios grupės akvamanilės yra lengviausia datuoti, nes jų raitelių ginkluotės bei aprangos ornamentika gali būti lyginama su XII–XIV a. ar vėlesnio laikotarpio žinomais piešiniais ir pagal atitikimą nustatyti jų amžių. Daugiausia raitelio pavidalo akvamanilių buvo pagaminta XIII–XIV a. Žemutinėje Saksonijoje (Hildesheime) (Falke, Meyer, 1935, S. 43; Даркевич, 1966, с. 54).

XIX a. akvamanilės. Susižavėjimas akvamanilėmis atgijo XIX a. dėl jų patrauklios išvaizdos, skulptūrinės vertės ir technologinio rafinuotumo. Akvamanilės pradėtos kolekcionuoti, tačiau tuo pačiu metu ir gamintos naujos kopijuojant vėlyvųjų viduramžių akvamanilės ar kurtos naujos (Barnet, 2006, p. 3; Mende, 2006, p. 26). Dėl XIX a. gamintų akvamanilių kopijų iškylo autentiškumo ir datavimo problemų, nes būna sunku nustatyti, ar turima akvamanilė, kuri savo forma panaši į romaninio laikotarpio akvamanilę, iš tikrųjų yra to laikotarpio.

AKVAMANILIŲ GAMYBA

Visos akvamanilės buvo pagamintos taikant prarastojo vaško (angl. *lost-wax*) technologiją, dar kitaip vadinamą *cire perdue*. Akvamanilės buvo pirmieji indai, pagaminti taikant šią naują, iki tol Europoje nežinotą, technologiją. Akvamanilės buvo gaminamos iš bronzos arba žalvario⁴ – vario lydinio su cinku arba alavu, – todėl

⁴ Rašytiniuose šaltiniuose (pvz., XIII a. vidurio Mainco katedros inventorių) minima, kad akvamanilės buvo gamintos ir iš sidabro, tačiau išlikusių pavyzdžių nėra žinoma.

nenuostabu, kad pagrindinio metalo, sudarančio lydinį, telkiniai buvo netoli dirbtuvių Žemutinėje Saksonijoje ir šiaurinėje Vokietijoje, kur išsivystė turtingos metalo apdirbimo tradicijos, subrandinusios daugumos akvamanilių gamybą. Vario rūdos telkinių buvo rasta Žemutinėje Saksonijoje Harco kalnuose. Kai XIV a. pabaigoje Niurembergas tapo akvamanilių ir kitų lietuvių dirbinių centru, buvo pradėti naudoti nauji vario išteklių iš Tirolio kalnų (Dandridge, 2006, p. 52).

Gamybos procesas buvo aprašytas Teofilo (Theophilus), XII a. benediktinų vienuolio, traktate „Apie įvairius menus“. Tai vienintelis žinomas išlikęs tuometinis darbas, bendrais bruožais nusakantis viduramžių metalo apdirbimo praktiką ir taikytą technologiją (Dandridge, 2006, p. 36). Kuo pasižymėjo ši nauja, iki XII a. Europoje nežinota liejimo technologija? Ant pagamintos molinės figūros (vadinamosios šerdies) buvo dedamas tokio storio vaško arba lajaus sluoksnis, kokio storio buvo norima, kad būtų metalas.

Daug dėmesio buvo skiriama akvamanilių šerdies gamybai, nes šerdis buvo svarbi dėl kelių praktinių priežasčių: tausojo sunaudojamo metalo kiekį ir gerino metalo pasiskirstymą, taip sumažindama atsirandančių defektų kiekį metalui vėstant. Gaminant šerdį kojos būdavo nupjaunamos, jos vėliau būdavo pakeičiamos vaškinėmis, kad, ištirpus vaškiui ir jį pakeitus metalu, kojos galėtų atlaikyti visą akvamanilės, pripiltos vandens, svorį. Šerdis akvamanilės gamybos proceso pabaigoje būdavo išimama. Daugumos XII–XIII a. laikotarpio akvamanilių šerdys buvo unikalios, nes tas pats meistras, gamindamas kitą akvamanilės šerdį, nebuvo pajėgus atkartoti anksčiau gamintos šerdies išvaizdos. Išimtis yra nebent XV a. Niurembergo akvamanilių grupė, nes jų šerdys buvo gaminamos naudojant šablonines formeles, pagreitinančias gamybą (Dandridge, 2006, p. 38).

Šerdžiai ištraukti iki XIII a. pabaigos buvo daromos angos ant gyvūno ar kitokios formos akvamanilės galvos, pilvo ar krūtinės. Šios angos tada buvo mechanškai užtaisomos įkalant į jas plonesnio negu viso indo išlieto metalo plokšteles papildomai neprilituojant. Dažniausiai ta metalo plokštelė būdavo pagaminta iš kitokio lydinio ir turėdavo skirtingą atspalvį negu visa akvamanilė. Ta pati metodika buvo taikoma ir atsiradusiems defektams užmaskuoti (Dandridge, 2006, p. 49).

Metalų dirbinių meistras turėjo balansuoti tarp metalo taupymo ekonominiais sumetimais ir kartu

atsižvelgti į išlieto indo svorį bei patogumą juo naudotis. Beveik visų akvamanilių metalo sienelių storis išliko pastovus visą jų gamybos laikotarpį. Jis vidutiniškai siekė nuo dviejų iki dviejų su puse milimetro storį, išskyrus tas vietas, kurios buvo specialiai pastorintos (Dandridge, 2006, p. 39).

Ant šerdies uždėjus vaško sluoksnį, buvo suformuojama vadinamoji vartų sistema (angl. *gate system*), kurią sudarė serija cilindrinų vaškinų lazdelių, pritvirtintų prie vaško paviršiaus. Jos buvo reikalingos kaip kanalai išlydytam metalui įtekėti ir vėliau kaip vamzdeliai susidariusioms dujoms išeiti.

Paruošta figūra būdavo padengiama keliais molio sluoksniais, kuriuose atsispausdavo vaško paviršiaus detalės ir kurie veikė kaip atspari karščiui medžiaga, sulaukydavo išlydytą metalą ir absorbuodavo karštį, susidariusį pilant metalą (Dandridge, 2006, p. 37). Figūra su užteptu viršutiniu molio sluoksniu tada būdavo pakaitinama, kad ištirptų vaškas ir išdegtų molis; pasikui išlydytas metalas buvo pilamas į dar neatvėsusią molio formą ir pripildydavo ertmes, likusias ištirpus vaškiui. Kai viskas atvėsdavo, molio apvalkalas būdavo nuimamas ir atidengiama metalinė figūra. Tada meistriui belikdavo apdailinti ir ornamentuoti gautą dirbinį (Dandridge, 2006, p. 37).

Visi smulkūs gautos akvamanilės paviršiaus defektai būdavo pašalinami daugybe skirtingų įrankių (pvz., kalteliais, gremžtukais, dildėmis ir kt.). Dažniausiai naudojamas įrankis įvairiems ornamentams ant akvamanilės išgauti buvo V formos graviruoklis (Dandridge, 2006, p. 48). Sunku atskirti akvamanilės paviršiaus ornamentus, padarytus vaško modelyje ir pataisytus išliejus, nuo ornamentų, išgraviruotų išliejus. Tiksliai nustatyti trukdo didelis akvamanilių paviršiaus nusidėvėjimas ir pirminė jų korozija, nes akvamanilės buvo naudojamos ilgą laiką (Dandridge, 2006, p. 40).

AKVAMANILĖS LIETUVOJE

Bartkuškio (Širvintų r.) akvamanilė. V. P. Darkevičius ir B. R. Vitkauskienė savo straipsniuose nurodo, kad Lietuvoje XIX a. pabaigoje buvo rasta visiškai sveika liūto formos bronzinė akvamanilė, kurią vėliau įsigijo Hamburgo meno ir amatų muziejus (3 pav.) (Darkevičius, 1966, c. 42; Vitkauskienė, 2001, p. 691). Akvamanilė

3 pav. Bartkuškyje rasta liūto formos akvamanilė (Falke, Meyer, 1935, S. 171, pav. 404)

Fig. 3. Lion aquamanile found in Bartkuškis (Falke, Meyer, 1935, p. 171, Fig. 404)

buvo liūto formos, 25 cm aukščio ir 30 cm ilgio, lieta iš bronzos. Ant žvėries viršugalvio – anga vandeniui įpilti, uždengta dangteliu, o ant kaktos padarytas vamzdelis vandeniui iš akvamanilės išpilti. Karčiai reljefinių sluoksnių pavidalo. Liūto akys migdolo formos, padarytos nesimetriškai, turi antakius. Ausytės apvalios, nuo jų prasideda „apykaklė“. Priekinės kojos ornamentuotos giliais tiesiais ir lenktais grioveliais. Letenos panašios į kanopas, su visai neryškiais pirštais. Akvamanilės rankena yra išsiritusio drakono, kurio galva ir dvi letenytės remiasi į liūto galvą, formos. Liūto uodega sujungta su drakono formos rankena.

Realistiška gyvūno forma ir poza, proporcingas ir gražus kūno sumodeliavimas, plonos ir ilgokos kojos, gausi ornamentika ant snukučio ir kojų leidžia šią akvamanilę skirti didelei ankstyvosios gotikos laikotarpio Žemutinės Saksonijos akvamanilių grupei (Falke, Meyer, 1935, S. 69; Даркевич, 1966, с. 42). Tačiau išskirtinės akvamanilės savybės, kaip antai apvalios ausytės, migdolo formos akys ir apykaklė, rodo, kad ši akvamanilė yra iš romaninio laikotarpio pabaigos, būtent, XIII a. pirmosios pusės Hildesheimo (Žemutinė Saksonija) dirbtuvių (Barnet, Dandridge, 2006, p. 95).

Bet ar tikrai akvamanilė buvo rasta Bartkuškyje? V. P. Darkevičius savo straipsnyje pirmasis pamini,

kad liūto formos akvamanilė buvo rasta Bartkuškyje (Даркевич, 1966, с. 42). Jis remiasi Krokuvos mokslų akademijos leidiniu „Sprawozdania Komisji do Badania Historji Sztuki w Polsce“, nurodo puslapį ir iliustracijos numerį. Deja, literatūros sąrašė nenurodo nei autoriaus, nei leidinio išleidimo metų bei numerio. Peržiūrėjus visus šio leidinio tomus nebuvo rasta nei V. P. Darkevičiaus nurodytos iliustracijos, nei teksto ištraukos. Gali būti, kad autorius suklydo įdėdamas nuorodą, nes visa kita literatūra, kuria jis rėmėsi, buvo surašyta taisyklingai. Tame pačiame paragrafe apie Bartkuškyje rastą akvamanilę V. P. Darkevičius bando ją datuoti remdamasis O. Falke’s ir E. Meyerio sudarytu katalogu, kuriame galima rasti tą pačią liūto formos akvamanilę, neva rastą Bartkuškyje. Tačiau O. Falke’s ir E. Meyerio kataloge parašyta, kad ta akvamanilė buvo rasta Revaloje (dabartinis Talinas) (Falke, Meyer, 1935, S. 112). B. R. Vitkauskienė savo straipsnyje, aptardama akvamaniles, rastas istorinėje Lietuvos teritorijoje, nurodo, kad liūto formos akvamanilė buvo rasta Vilniaus gubernijoje (Vitkauskienė, 2001, p. 691). Ji taip pat pamini, kad akvamanilė yra buvusi Adomo Pliaterio rinkinyje ir yra žinoma iš Alfredo Römerio piešinio. Deja, autorė nepateikė tikslios nuorodos, o pervertus visas publikacijas, kurias autorė pateikė straipsnelio gale, taip pat nepavyko rasti jokios informacijos apie Vilniaus gubernijoje rastą akvamanilę. Gali būti, kad autorė nepastebėjo neįdėjusi reikiamo leidinio, nes yra pateikta gana detali informacija, kieno rinkinyje akvamanilė buvo saugoma ir kas ją buvo nupiešęs. Taip pat pateikta informacija apie akvamanilės radavietę (Vilniaus gubernija) iš dalies sutampa su V. P. Darkevičiaus paminėtu Bartkuškiumi, kuris įėjo į tuometinę Vilniaus gubernijos sudėtį. Taigi, kol kas nėra aišku, ar tikrai akvamanilė buvo rasta Bartkuškyje.

Tačiau jeigu akvamanilė vis dėlto buvo rasta Bartkuškyje, kyla kitas klausimas – kuriam kontekstui – pasaulietiniam ar sakraliniam – ji priklausė. Kaip minėta, akvamanilė buvo rasta XIX a. pabaigoje. Tačiau nėra duomenų, kokiam kontekste ši akvamanilė buvo prieš patekdama į Adomo Pliaterio rinkinius. Kadangi Bartkuškyje nėra ir niekada nebuvo bažnyčios, tik koplyčia, gali būti, kad akvamanilė buvo rasta kitame, pasaulietiniame, kontekste. Yra žinoma, kad XVI a. Bartkuškį valdė Mikalojus Radvila, kuris ten turėjo savo dvarą. XVII–XVIII a. Bartkuškis priklausė

4 pav. Vilniaus Žemutinėje pilyje rastos liūto formos akvamanilės fragmentai. Inv. Nr. 4747, 4748 (Lietuvos, 2012, p. 95)

Fig. 4. Fragments of a lion aquamanile found in Vilnius Lower Castle. Inv. No 474, 478 (Lietuvos, 2012, p. 95)

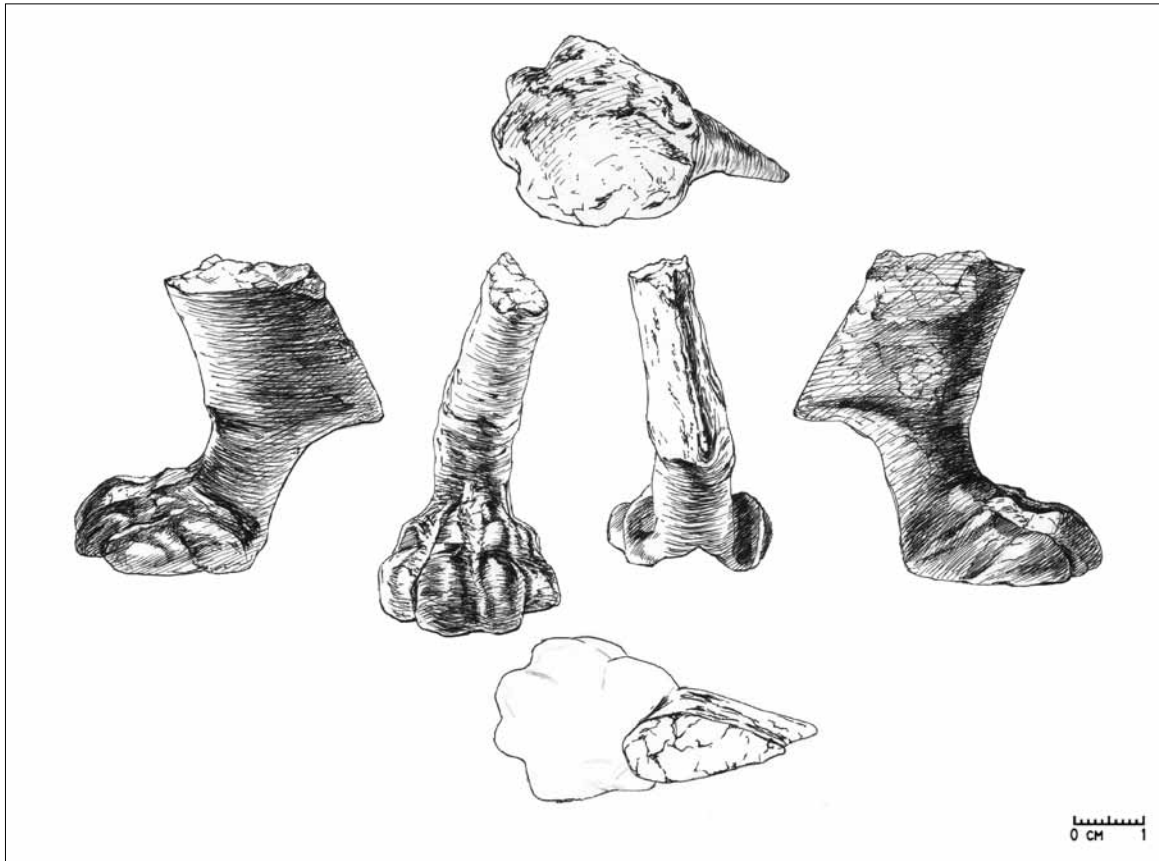
Skorulskiams, Žabams. 1841 m. senąjį Radvilos laikų dvarą nupirko Idalija ir Ignas Pliateriai. Jie 1845–1855 m. jį nugriovė ir pastatė dviaukščius vėlyvojo klasicizmo stiliaus rūmus (Levandauskas, 1996, p. 270). Taigi, gali būti, kad kuriam nors iš šių asmenų, išskyrus Pliaterius, priklausė akvamanilė ir ji buvo laikoma dvare. Kadangi yra žinomas apytikslis akvamanilės radimo laikotarpis (XIX a. pabaiga) ir rūmų pastatymo metai (1855 m.), atmetama galimybė, kad ji galėjo būti rasta rūmų statymo laikotarpiu nugriovus senąjį dvarą, o tai kartu reiškia, kad akvamanilė buvo arba rasta dvaro apylinkėse, arba kaip pavienis radinys kurioje nors tiksliai nenurodytoje Bartkuškio kaimo vietoje, o tai apsunkina jos konteksto interpretavimą.

Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilės fragmentai. 1992 m. archeologinių kasinėjimų metu Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų griuvėsiuose,

tiksliau, M 3 pastato griuvėsiuose, buvo rasti du išlikę zoomorfinės akvamanilės fragmentai – priekinė ir užpakalinė kojelės (4 pav.). Priekinės kojelės ilgis 12 cm, viršutinės dalies plotis 3,2 cm, pėdutės plotis 2,5 cm. Užpakalinės kojelės išlikęs ilgis 5,2 cm, pėdutės plotis 2 cm. Atsižvelgiant į kojelių pakrypimo laipsnį galima nustatyti, kurios pusės akvamanilės kojelės išliko; priekinė kojelė yra kairės pusės, o užpakalinė – dešinės (5, 6 pav.). Abiejų kojelių pėdutėse suformuoti keturi pirštai ir pagilinti tarpai tarp jų. Perėjimas nuo pėdučių iki kojelių yra išryškintas. Akcentuota aštri forma ties kojelių pabaiga, pereinant į pėdą. Taigi, formų ir stilistikos panašumai rodo, kad abi kojelės yra tos pačios akvamanilės. Fragmentų formos rodo, kad akvamanilė galėjo būti liūto, šuns, grifo arba kito mistinio gyvūno ar būtybės formos. Tačiau tikėtinausia, kad rasti fragmentai visgi priklausė liūto formos akvamanilei, nes didžiausią akvamanilių grupę sudaro liūtai. Palyginimui – O. Falke's ir E. Meyerio akvamanilių kataloge liūto formos akvamanilės sudaro 57 proc., o šuns ir grifo kiek mažiau nei 3 proc. visų kataloge esančių akvamanilių.

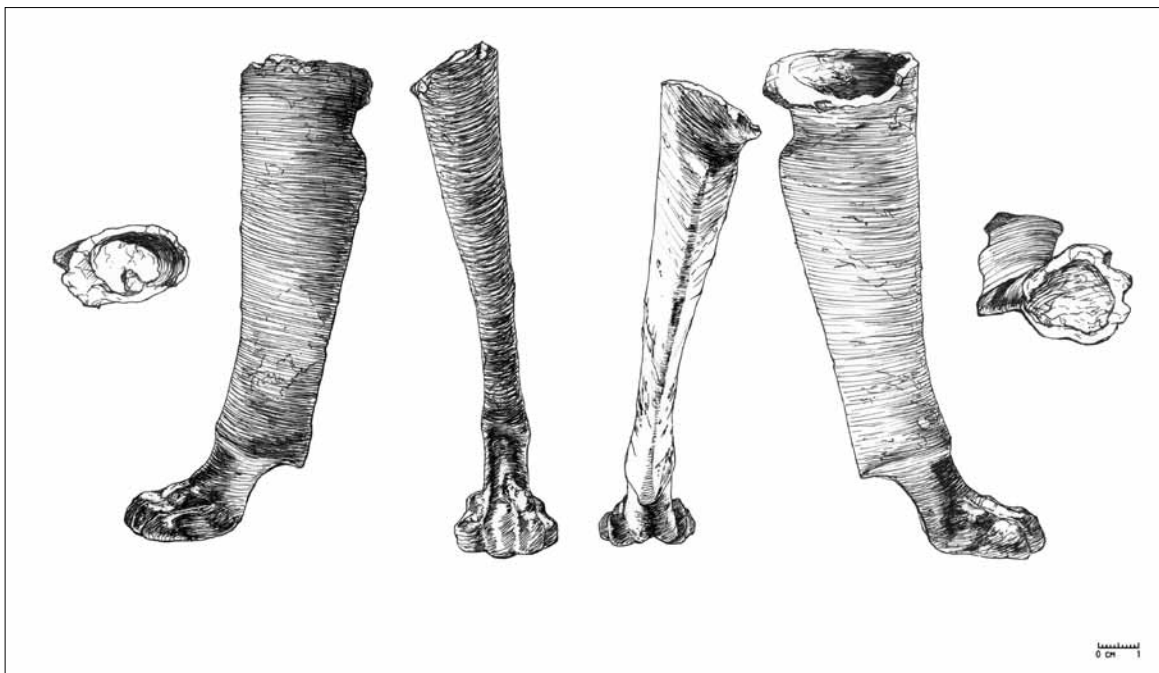
V. Urbanavičius liūto formos akvamanilės fragmentus datavo XIII a. pirma puse ir nurodė, kad: „Tokios akvamanilės buvo daromos Vokietijoje XIII a. I-oje pusėje“ (Urbanavičius, 1994, p. 203). V. Dolinskas ir D. Steponavičienė nurodė akvamanilę buvus pagamintą Žemutinėje Saksonijoje XIII a. pirmoje pusėje, o B. R. Vitkauskienės straipsnyje nurodomas XIII–XIV a. (Dolinskas, 2007, p. 198; Steponavičienė, 2007, p. 43; Vitkauskienė, 2001, p. 692). 2012 m. išleistoje knygoje „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų istorija ir rinkiniai“ po akvamanilės nuotrauka nurodomas taip pat XIII–XIV a. (Lietuvos, 2002, p. 95). Tačiau, prieš bandant patvirtinti ar paneigti rastos akvamanilės fragmentų datavimą, visų pirma reikia išanalizuoti kontekstą, kuriame buvo rastos šio dirbinio liekanos.

Akvamanilės fragmentai buvo rasti pastate, pavadintame M 3, kuris ne kartą nukentėjo nuo visokių žemės judinimo darbų: XV a. statybų metu, XVI a. rūmų rekonstrukcijos metu ir XX a. ketvirtame dešimtmetyje, kai per jį šiaurės–pietų kryptimi buvo tiesiamos vandentiekio ir telefono kabelių trasos. Geriau išliko tik centrinė ir šiaurinė pastato dalis. M 3 pastatas rūmų rekonstrukcijos metu buvo užverstas stambiomis griuvėnėmis, į kurias dar buvo įkasti rūmų renesansinės

5 pav. Liūto formos akvamanilės priekinė kojėlė. Inv. Nr. 4748. Piešė V. Zarankaitė

Fig. 5. Front leg of a lion aquamanile. Inv. No 4748. Drawing by V. Zarankaitė

6 pav. Liūto formos akvamanilės užpakalinė kojėlė. Inv. Nr. 4747. Piešė V. Zarankaitė

Fig. 6. Hind leg of a lion aquamanile. Inv. No 4747. Drawing by V. Zarankaitė

arkados pamatai (Žemutinės, 1995, p. 18). Šiaurinėje M 3 pastato dalyje, be akvamanišės fragmentų, buvo rasta nemažai kitų retų archeologinių radinių – bronzinio smilkytuvo arba šviestuvo viršutinė dalis, kabinta ant S raidės formos grandelių, bronzinio indo su zigzago formos ornamento ažūrinėmis sienelėmis bei rankenėle dalis, žvakidės dalis, susilydžiusio žalvario gabalas, dviašmenio durklo dalis, dekoratyvinė plyta su grifu, glazūruotų grindų plytelių ir kt. (Žemutinės, 1995, p. 22).

Paties pastato chronologija ir paskirtis nėra aiški. Plytos ir mūrijimo technika (baltiškasis arba vendiškasis plytų rišimo būdas) rodytų, kad jis buvo pastatytas XIII a. pabaigoje ar XIV a. pradžioje. Nugriautas stantant gotikinius rūmus XIV a. pabaigoje ar XV a. pradžioje. A. Tautavičius teigė, kad M 3 pastatas galėjo būti arba pirmojo Vilniaus vyskupo rūmai, arba valdovų rezidencija Žemutinėje pilyje (Tautavičius, 1996, p. 6). N. Kitkauskas teigė, kad M 3 pastatas buvo greičiausiai dviejų aukštų su virš pusrūsio esančia puošnia patalpa (mene) ir atliko reprezentacinę funkciją (Kitkauskas, 2012, p. 100). D. Steponavičienė, remdamasi M 3 pastate rastais archeologiniais radiniais, kurių dalį (akvamanišės fragmentus, smilkytuvą ir bronzinio indo dalį su ažūrine sienele) priskyrė prie religinės paskirties dirbinių, M 3 pastatą manė esant kulto pastatą (Steponavičienė, 2007, p. 43–45). Visais atvejais tokie radiniai kaip bronzinės akvamanišės kojelės, smilkytuvo (ar šviestuvo) ir žvakidės dalys bei plyta su grifu tikėtų vienai ar kitai hipotezei pagrįsti.

M 3 pastate aptikti radiniai mažai tepadedu datuoti akvamanišę, nes dauguma jame rastų dirbinių yra kaip tik datuojami pasitelkiant nustatytą apytikslę pastato egzistavimo datą. Be to, kadangi pastatas M 3 ne kartą nukentėjo nuo visokių žemės judinimo darbų, neatmetama galimybė, kad kai kurie radiniai iš vėlyvesnių sluoksnių (pvz., iš XV a.) galėjo patekti į ankstyvesnius, todėl, vertinant kai kurių dirbinių amžių, nereikėtų apsiriboti pastato amžiumi.

Vilniaus katedros lobynas. Ar akvamanišę galėjo būti Vilniaus katedros lobyno dalis? Visų pirma, nėra žinoma, kur lobynas buvo saugomas. Tačiau jei jis buvo saugomas ne katedroje, vienintelė kita vieta, kur jis galėjo būti laikomas, buvo šalia katedros esantys Žemutinės pilies pastatai, o gal netgi ir pastatas M 3.

Pats lobynas buvo pradėtas formuoti gotikos epochoje. Šio stiliaus vertybės sudarė (ir tebesudaro)

nemažą kolekcijos dalį, tačiau dauguma jų iki šių dienų neišliko – susidėvėjo, buvo perdirbti, sudegė ar buvo išgrobstyti. Pagal seniausius išlikusius XVI a. Vilniaus katedros lobyno inventorinius sąrašus ir kitus rašytinius šaltinius, dominavo tauriųjų metalų liturginiai indai (Dolinskas, 2002, p. 224–225). Lobynas turėjo būti pradėtas kaupti iš karto, kai buvo pastatyta katedra, nes liturginėms apeigoms atlikti reikėjo tam tikrų indų (taurių, patenų, relikvijorių, ampolių ir kt.) bei atitinkamų drabužių (arnotų, kapų, dalmatikų ir kt.) (Dolinskas, 2002, p. 225). Sakraliniai indai turėjo didelę reikšmę krikščionių liturgijoje, o jų šventą funkciją ir dvasinę vertę atspindėjo medžiaga, iš kurios jie buvo pagaminti (daugiausia taurieji metalai), taip pat jų forma ir dekoracija. Į liturginių indų grupę patenka ir akvamanišę, kuri yra priskiriama *vasa non sacra* grupei, t. y. turinčių netiesioginį kontaktą su altoriumi (Mänd, 2008, p. 82). Ją sudarė tokie indai: ampolė vynui ir vandeniui, liturginis šaukštas, švęsto vandens indas, liturginė vėduoklė, indas nešventintai ostijai, altoriaus kryžiai ir žvakidės, altoriaus varpelis ir kt., bet kadangi šios grupės indai nebuvo laikomi pirmo būtinumo, dauguma bažnyčių kai kurių iš jų ir neturėjo.

G. Vaitkevičius, nagrinėdamas pirmosios bažnyčios pastatymo Vilniuje klausimą, teigia, kad: „13–14 a. sandūroje Gedimino kalno pietvakarių papėdėje buvo pastatyta bažnyčia ir įsikūrė pranciškonų misija, o aplink ją – katalikų kvartalas. [...] Mūrinė bažnyčia buvo pastatyta apie 1320–1321 m.“ (Vaitkevičius, 2010, p. 61). Šis autorius taip pat pamini, kad tuometinis Lietuvos valdovas Vytenis palaikė glaudžius ryšius su Ryga ir pirmoji bažnyčia Vilniuje atsirado būtent po Lietuvos delegacijos susitikimo Rygoje su Rygos bažnyčios prioru, dominikonais, pranciškonais ir kitais, su kuriais buvo aptartas ir kunigų bei vienuolių priėmimas į Lietuvą (Vaitkevičius, 2010, p. 61).

Pagal tuometines europines etiketo ir reprezentacijos tradicijas naujai pastatytai bažnyčiai liturginius indus ir drabužius dvasininkams turėjo parūpinti valdovas ir jo šeima. Tačiau valdovo dovanoti indai bei drabužiai sudarė tik dalį lobyno. Kita dalis galėjo būti pakviestu dvasininkų atsivežtos vertybės iš Rygos. Taigi, akvamanišę lobyne galėjo atsirasti dviem būdais – paaukota Vytenio, kuris akvamanišę galėjo gauti kaip dovaną arba kaip karo grobį, ir atsivežta pranciškonų iš Rygos. Žemutinės Saksonijos metalo dirbiniai, įskaitant ir akvamanišes, prekybos keliais patekdavo į Daniją, pietinę

Skandinaviją, Gotlando salą, Pomeraniją, iš kur vėliau keliaudavo į Rygą ir Estiją, o iš ten – į Novgorodą, Polocką ir Smolenską (Даркевич, 1985, c. 396). Todėl akvamanilė į Lietuvą galėjo atkelti iš Rygos.

Taigi, remiantis iškelta hipoteze, kad akvamanilė buvo pirmosios Vilniaus katedros lobyno dalis, rastus akvamanilės fragmentus būtų galima datuoti ne anksčiau kaip XIII a. pabaiga. Toks akvamanilės datavimas tikėtų ir tuo atveju, jei akvamanilė nebūtų buvusi Vilniaus katedros lobyno dalis ir nebūtų buvusi naudojama bažnyčioje mišių metu, nes ji taip pat galėjo būti naudojama ir tuometinio valdovo Vytenio rezidencijoje.

Palyginamoji analizė. Akvamanilės datavimą ap sunkina ne tik neaiškus jos radimo vietos kontekstas ir datavimas, bet ir tai, kad ji yra išlikusi tik fragmentiškai, t. y. likusios tik kojelės. Remiantis O. Falke's ir E. Meyerio katalogu, buvo atrinktos akvamanilės, kurių kojos buvo labai panašios į rastąsias Vilniaus Žemutinėje pilyje. Iš 191 liūto formos akvamanilės tik 23 turėjo panašiai stilizuotas kojas ir pėdutes. 10 iš jų datuojamos ankstyvosios gotikos laikotarpiu (XIII a. antra pusė), likusios 13 – vėlyvosios gotikos (XIV a. pirma pusė). Tačiau ankstyvosios gotikos liūto formos kojelės ir pėdutės savo stilistika yra tik artimos rastosiomis, o tarp vėlyvosios gotikos akvamanilių net 7 yra beveik identiškos. Taigi, remiantis stilistikos panašumu bei datavimu, Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilės fragmentai turėtų būti datuojami ne ankstesniu kaip XIII a. pabaiga–XIV a. pradžia laikotarpiu. Rasta akvamanilė buvo pagaminta Žemutinėje Saksonijoje. Tačiau šis datavimas atspindi tik akvamanilės pagaminimo, o ne naudojimo laikotarpį. Remiantis pastato, kuriame buvo rasta akvamanilė, datavimu, jos fragmentai turėtų būti XIII a. pabaigos, tačiau žinant, kad pastatas ne kartą nukentėjo nuo visokių žemės judinimo darbų, akvamanilės fragmentai į jį galėjo patekti ir iš vėlyvesnių sluoksnių. XIV a. pirmos pusės datavimą paremia iškelta hipotezė, kad rasta akvamanilė galėjo būti pirmosios Vilniaus bažnyčios lobyno dalis.

Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilės kojelės galėjo nulūžti nuo pagrindinio dirbinio jo naudojimo metu. Privačių asmenų kolekcijose ir muziejų rinkiniuose yra ne viena akvamanilė, kuriai trūksta vienos ar daugiau kojų ar pėdučių. Pavyzdžiui, liūto formos akvamanilė, rasta Koniušos bažnyčios zakristijoje Lenkijoje, neturi visų keturių kojų iki kelių (Wawel, 2000, p. 259).

Kita liūto formos akvamanilė, rasta Gruzijoje, neturi visos kairės kojos (Даркевич, 1966, c. 51).

Ar Vilniaus Žemutinėje pilyje rasta akvamanilė yra unikumas Rytų Baltijos regione? Rytų Baltijos regione yra rasta ir daugiau akvamanilių. Pavyzdžiui, raitelio pavidalo akvamanilė buvo rasta Gardine, netoli Šv. Boriso ir Glebo cerkvės nuslinkus Nemuno šlaitui. Ji buvo perduota Vilniaus senienų muziejui, vėliau atiduota Gardino ateizmo muziejui (Vitkauskienė, 2001, p. 691). Kita liūto (?) formos akvamanilė buvo rasta netoli Lajso pilies Rytų Estijoje ir buvo saugoma Rygos Domo muziejuje (Даркевич, 1966, c. 44). Dar viena akvamanilė buvo rasta Koniušos bažnyčios zakristijoje Lenkijoje, tačiau neaišku, kaip akvamanilė ten pateko (Wawel, 2000, p. 259).

Kaip minėta, akvamanilės buvo paplitusios po visą Europą – nuo Skandinavijos iki Italijos ir Ispanijos. Tačiau pagrindinė problema, kylanti bandant nustatyti akvamanilių radimo vietą, yra neaiškus jų pirminis kontekstas. Daugumos muziejuose saugomų ir eksponuojamų akvamanilių radavietės yra neaiškios, dauguma jų pateko į muziejus iš privačių kolekcininkų rinkinių, buvo padovanotos ar nupirktos. Todėl gali būti, kad Rytų Baltijos regione buvo rasta daugiau akvamanilių nei yra žinoma.

IŠVADOS

Sąvoka „akvamanilė“ aptinkama jau VII a. tekstuose, tačiau ji reiškia dubenį vandeniui nubėgti. Tai, kas atitiktų šiandieninę akvamanilės sąvokos reikšmę, buvo vadinama *urceolus*. *Urceolus* kartais vartojamas ir šiomis dienomis akvamanilei apibūdinti. Livonijos inventoriuose vyrauja *hantvat*, o tai kartu gali reikšti tiek akvamanilę, tiek dubenį. Nėra aišku, kada sąvoka „akvamanilė“ buvo pradėta plačiai vartoti, tačiau gali būti, kad tai atsitiko XIX a. atgijus susidomėjimui akvamanilėmis.

Akvamanilės buvo naudojamos tiek sakraliniame, tiek pasaulietiniame kontekstuose. Bažnyčių vadovais galėdavo tapti tik kilmingieji, kurie iš savo aplinkos atsinešdavo aristokratams būdingą, t. y. pasaulietišką, gyvenimo stilių ir manieras, ir dažnai jį pritaikydavo savo valdomų bažnyčių vienoje ar kitoje apeigų sferoje, todėl yra sunku nustatyti, kuriame kontekste akvamanilės buvo pirmiausia pradėtos naudoti.

Akvamanilės buvo gaminamos atsižvelgiant į paklausą nepriklausomai nuo reikšmės, nes reikšmė

akvamanilei suteikdavo ją išsigijęs asmuo. Taigi, sakralinė reikšmė būdavo priskiriama bažnyčiose laikomoms akvamanilėms, o heraldinės simbolikos reikšmė – pasaulietinėms.

XII a. krikščioniškosios Europos metalo dirbinių meistrai iš musulmonų kultūros perėmė prarastojo vaško liejimo technologiją – iki tol jiems nežinotą metalo dirbinių gamybos metodą. Pirmieji objektai, pradėti lieti taikant šią technologiją, buvo akvamanilės. Metalo apdirbimo centrai laikui bėgant keitėsi ir didėjo, tačiau visi jie taikė tokią pat technologiją (prarastojo vaško) ir naudojo tokį pat lydinį (bronzos, žalvario) dirbiniams gaminti. Pagrindiniai akvamanilių gamybos centrai buvo Lotaringija (XII a.), Žemutinė Saksonija (XII–XIV a.) ir Niurembergas (XV a.).

Skirtingu laikotarpiu vyravo skirtingos stilistikos akvamanilės, todėl jas galima suskirstyti į tris dideles grupes – romaninį (XII–XIII a. pirma pusė), ankstyvosios (XIII a. antra pusė) ir vėlyvosios (XIV a. pradžia–XVI a.) gotikos. XIII a. pirmoje pusėje išryškėja atskira akvamanilių grupė – gamintos Hildesheime. Jos yra realistinio pobūdžio, grakščios, labiau primenančios ankstyvosios gotikos laikotarpio akvamaniles. Išskirtinis bruožas, leidžiantis nustatyti Hildesheime XIII a. pirmoje pusėje gamintas akvamaniles, yra liūto formos akvamanilių stilistika – apvalios ausytės, migdolo formos akys ir apykaklė. Nuo XIII a. antros pusės tokią stilistiką perėmė ir kiti metalurgijos centrai.

XIII–XIV a., kai gotikiniame mene atsiranda natūralistinės tendencijos, akvamanilės tampa įvairesnių ir grakštesnių formų. Pagrindinės problemos, kylančios bandant datuoti XIII–XIV a. akvamaniles, yra jų formų panašumas. XV a. metalurgijos centru tampa Niurembergas. Pagrindinis jame gamintų akvamanilių

bruožas – gerokas jų proporcijų padidėjimas ir čiaupelio įdiegimas. Dėl technologinės naujovės – čiaupelio – akvamanilės tampa didesnės ir įmantresnės, išsiskiria atskiras liepsnauodegių akvamanilių pogrupis.

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo rastos dvi akvamanilės – Bartkuškyje ir Vilniaus Žemutinėje pilyje. Bartkuškyje rasta liūto formos akvamanilė buvo pagaminta XIII a. pirmoje pusėje Hildesheime. O. Falke's ir E. Meyerio kataloge yra minima, kad ši akvamanilė buvo rasta Revaloje (Taline), o V. P. Darkevičiaus ir B. R. Vitkauskienės straipsniuose pateikiama jau visai kita radvietė – Vilniaus gubernija ir Bartkuškis. Deja, peržiūrėjus autorių pateiktą literatūrą, informacijos nebuvo rasta, greičiausiai dėl autorių blogo citavimo. Tačiau jeigu akvamanilė ir buvo rasta Bartkuškyje, tiksli jos radvietė nėra aiški, todėl gali būti, kad akvamanilė buvo rasta kaip pavienis radinys kurioje nors tiksliai nenurodytoje Bartkuškio kaimo vietoje, o tai apsunkina jos konteksto interpretavimą.

Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilę yra sunku datuoti dėl jos fragmentiškumo ir konteksto neaiškumo. Palyginus turimus akvamanilės fragmentus su 191 liūto formos akvamanile iš O. Falke's ir E. Meyerio katalogo, buvo nustatyta, kad Vilniaus Žemutinės pilies akvamanilės fragmentai buvo pagaminti Žemutinėje Saksonijoje XIII a. pabaigoje–XIV a. padžioje.

Remiantis pastato, kuriame buvo rasta akvamanilė, datavimu, jos fragmentai turėtų būti XIII a. pabaigos, tačiau žinant, kad pastatas ne kartą nukentėjo nuo visokių žemės judinimo darbų, akvamanilės fragmentai į jį galėjo patekti ir iš vėlyvesnių sluoksnių. XIV a. pirmos pusės datavimą paremia iškelta hipotezė, kad rasta akvamanilė galėjo būti pirmosios Vilniaus bažnyčios lobyno dalis.

LITERATŪRA

Barnet P. 2006. Beasts of Every Land and Clime: An Introduction to Medieval Aquamanilia. P. Barnet and P. Dandridge (eds.) *Lions, Dragons and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*. New York: Yale University Press, p. 3–17.

Barnet P., Dandridge P. 2006. Aquamanilia. P. Barnet and P. Dandridge (eds.) *Lions, Dragons and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*. New York: Yale University Press, p. 65–176.

Britton J., Godwin G. 1838. *A dictionary of the architecture and archaeology of the middle ages: including words used by ancient and modern authors in treating of*

architectural and other antiquities ... also, biographical notices of ancient architects. London: James Moyes.

Cherry J. 1991. *Medieval decorative art*. London: British Museum Press.

Cuming H. S. 1857. On mediaeval vessels in the form of equestrian knights. *Journal of the British Archaeological Association*, 13, p. 130–134.

Dandridge P. 2008. Gegossene Phantasien: Mittelalterliche Aquamanilien und ihre Herstellung. M. Brandt (ed.) *Bild & Bestie: Hildesheimer Bronzen der Stauferzeit*. Regensburg: Schnell & Steiner, S. 77–103.

- Dandridge P. 2006. Exquisite Objects, Prodigious Technique: Aquamanilia, Vessels of the Middle Ages. P. Barnet and P. Dandridge (eds.) *Lions, Dragons and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*. New York: Yale University Press, p. 34–56.
- Dolinskas V. 2002. Gotikos epochos Vilniaus katedros lobynas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, p. 224–227.
- Dolinskas V. 2007. Akvamanilės fragmentas. J. Liškevičienė (sud.) *Lietuvos sakralinė dailė. Auksakalystė*, 4. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, p. 198.
- Falke O., Meyer E. 1935. *Romanische Leuchter und Gefässe, Giessgefäße der Gotik*. Berlin: Dt. Verl. für Kunstwiss.
- Fowler J. T. 1903. *Rites of Durham: Being a Description or Brief Declaration of All the Ancient Monuments, Rites, & Customs Belonging or Being Within the Monastical Church of Durham Before the Suppression. Written 1593*. Durham.
- Kasten E. 1976. Tönerne figürliche Giessgefäße des Mittelalters in Mitteleuropa. *Arbeits und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege*, 20/21, p. 387–558.
- Knesebeck H. W. 2008. Zur Inszenierung und Bedeutung von Aquamanilien. M. Brandt (ed.) *Bild & Bestie: Hildesheimer Bronzen der Stauferzeit*. Regensburg: Schnell & Steiner, p. 217–228.
- Levandauskas V. 1996. Bartkuškio dvaro sodyba. J. Varnauskas (sud.) *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva, 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 207.
- Lietuvos. 2012. *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų istorija ir rinkiniai*. Vilnius: Standartų spaustuvė.
- Mende U. 2006. Late Gothic Aquamanilia from Nuremberg. P. Barnet and P. Dandridge (eds.) *Lions, Dragons and Other Beasts: Aquamanilia of the Middle Ages, Vessels for Church and Table*. New York: Yale University Press, p. 19–33.
- Mänd A. 2008. Liturgical Vessels in Medieval Livonia in the Light of Written Evidence. *Art and the Church: Religious Art and Architecture in the Baltic Region in the 13th – 18th Centuries*, 18, p. 82–94.
- Payne A. 1990. *Medieval Beasts*. London: The British Library Publishing Division.
- Schäfer M. 2009. (All)tägliche Toilette: Vom Kamm bis zum Zahnstocher Körperpflege im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Concilium medii aevi*, Nr. 12, p. 225–250.
- Schrader J. L. 1986. A medieval bestiary. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 44 (1), p. 1–55.
- Seyfried J. 1736. *Manuale Vocabulorum, Exoticorum, Obscurorum, Latino-Barbarorum*. Wirceburgi: Engmann.
- Smith W., Cheetham S. 2005. *Encyclopaedic dictionary of Christian antiquities*. New Delhi: Logos Press.
- Steponavičienė D. 2007. *Lietuvos valdovo dvaro prabanga XIII a. viduryje – XVI a. pradžioje*. Vilnius: Versus aureus.
- Tautavičius A. 1996. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai: istorija ir tyrimai. *Baltų archeologija*, Nr. 1 (8), p. 2–13.
- Urbanavičius V. 1994. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1992 ir 1993 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*, p. 201–205.
- Vaitkevičius G. 2010. *Vilniaus įkūrimas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Verhaeghe F. 1991. An aquamanile and some thoughts about ceramic competition with quality metal goods in the Middle Ages. E. Lewis (ed.) *Custom and ceramics: essays presented to Kenneth Barton*. Wickham: APIE, p. 25–61.
- Vitkauskienė R. B. 2001. Taurieji metalai. V. Ališauskas (sud.) *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius: Aidai, p. 690–699.
- Wawel. 2000. *Wawel 1000–2000: jubilee exhibition. Catalogue*. Cracow.
- Žemutinės. 1995. *Žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai)*. Vilnius: Lietuvos pilys.
- Даркевич В. П. 1966. Произведения западного худож. ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.). *Археология СССР. Свод археологических источников*, с. 1–57.
- Даркевич В. П. 1985. Международные связи. *Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село*, с. 387–411.

AQUAMANILES IN LITHUANIA AND EUROPE

Skaistė Ardavičiūtė

Summary

The main aim of this paper is to establish a better understanding, dating and recognition of aquamaniles found in Lithuania by comparing the context and dating of metal aquamaniles with their Western European counterparts.

Aquamanile is anthropomorphic or zoomorphic vessel, which was used to pour water on hands in order to wash them. Aquamaniles were made in Islamic world and in Western Europe in late medieval times using metal alloys (copper, brass) or clay and are in many different forms, ranging from lions, knights on horseback, mythical beasts to human busts. The main function of aquamanile was to pour water on the hands for the washing. Aquamaniles were used in both sacral and secular contexts, but it is still debatable in which they were started to be used first.

Although the term aquamanile is now widely used to define a zoomorphic or anthropomorphic vessel used to pour water on hands, sometimes the old term, namely, urceolus, or the old definition, defining that aquamanile was a basin or a vessel to hold holy water, can be found. For example, in the Wawel cathedral catalogue aquamanile in the form of lion is called urceolus (Wawel, 2000, p. 259).

Aquamaniles are virtually universal with examples coming from late Roman, early Byzantine and Islamic cultures. Through commercial trade, plunder and diplomatic gift exchange metal aquamaniles reached Western Europe. However, the most important factor which stimulated the emergence of metal aquamaniles in the twelfth century in Western Europe was cultural exchange. Metalworkers adopted a new metalworking technique (lost wax or *cire perdue*), which enabled them to cast hollow three-dimensional objects, metal aquamaniles being their first creations (Dandridge, 2008, p. 78). However, the forms of Islamic aquamaniles were not copied by Western metalworkers, but rather adapted to fit in with Western culture (Barnet, 2006; Dandridge, 2008). For example, there were no knight on horseback aquamaniles in Islamic culture, whereas such form was the second most popular in Western Europe during late medieval times. The main metalworking centres where many surviving aquamaniles were created between the 12th and the end of the 14th

century were Lower Saxony and Lotharingia. From the 15th century onwards a new centre emerged in Nuremberg (Southern Germany).

O. Falke and E. Meyer were the first to attribute nearly 350 metal aquamaniles to the three major stylistical groups – Romanesque (from the 12th to the first half of the 13th century), Early Gothic (second half of the 13th century) and Late Gothic (the beginning of 14th century to the 16th century) (Falke, Meyer, 1935, p. 38). Romanesque aquamaniles usually are quite stubby and rarely look like a real animal. Early Gothic aquamaniles are bigger and more slender than the Romanesque and usually have a collar around their necks, round ears and big almond shaped eyes. Late Gothic aquamaniles are realistic in form with later examples becoming very big and having flame-tails and a spigot in their chests.

Two aquamaniles were found in Lithuania. One is in the form of a lion and was found in Bartkuškis (Širvintos district). O. Falke and E. Meyer mention that this aquamanile was found in Reval (Tallin), but in V. P. Darkevich and B. R. Vitkauskienė papers it is written that it was found in Vilnius governorate and Bartkuškis (Falke, Meyer, 1935, p. 211; Даркевич, 1966, p. 42; Vitkauskienė, 2001, p. 691). Although all the references were checked, it is still unclear where the aquamanile was really found.

Another aquamanile, to be precise, its fragments, were found in Vilnius Lower Castle. It was also in the form of a lion. However, the vague context and small fragments make it difficult to date the aquamanile. The building in which the fragments were found was built in the second half of the 13th century, but due to intensive ground moving works it is possible that the aquamanile fragments got in from the later layers. After comparing aquamanile fragments from Vilnius Lower Castle with other aquamaniles found in Western Europe, it was possible to date its manufacture date to the end of the 13th century – first half of the 14th century. Aquamanile was made in one of the Lower Saxony metalworking workshops.

Translated by *Skaistė Ardavičiūtė*

Įteikta 2015 m. spalio mėn.